

SPOR SOSYOLOJİSİ

YAZI: Ali ERGUR
aergur@gsu.edu.tr

Sporun pratiği ve söylemi, genel anlamda bireylerin belli ilişki çerçevelerinde bağlar kurmalarına, böylece aidiyet hissi geliştirmelerine olanak veren bir toplumsallaşma süreci olarak düşünülebilir.

Spor, çağdaş gündelik hayatın önemli bileşenlerinden biridir. Sporun kendisi kadar, onun hakkındaki çok yaygın söylem de toplumsallaştırıcı bir işleve sahiptir. Sporu yapmak ve seyretmek insanları doğrudan bir toplumsal çerçeveye ve aidiyet çevresine dâhil ederken, onun hakkında konuşmak, spor söyleminin simgelerini ödünç alarak kendini ifade etmek, dolaylı bir şekilde ve çok daha yaygın olarak gündelik hayatı saran bir toplumsallaşma aracıdır. Toplum hayatında, en sıradan an ve durumlarda, en birbirinden bağımsız aktörlerin iletişim kurması için çoğu zaman yegâne anlam alış-verişi spor hakkındaki söylem üzerinden olmaktadır. Bu anlamda spor, beğenilerin ve kimlik göstergelerinin çoğullaştığı bu küresel kültür ortamında, az sayıdaki ortak, birleştirici ve çoğu zaman değer-yüksüz, ideoloji-dışı bir konumda adedilen toplumsallaşma aracından biri konumundadır. Kuşkusuz spor hakkındaki söylemin ideoloji-dışı olarak varsayılması, onun hakikaten öyle olduğu anlamına gelmez; ancak bireylerin nezdinde ideolojik-siyasi yüklerinden arınmış gibi algılanması, onun önemli bir toplumsallaştırıcı olma özelliğini pekiştirir.

Sporun pratiği ve söylemi, genel anlamda bireylerin belli ilişki çerçevelerinde bağlar kurmalarına, böylece aidiyet hissi geliştirmelerine olanak veren bir toplumsallaşma süreci olarak düşünülebilir. Kimlik tanımı ve aidiyet hissi, birey ve cemaat arasındaki en önemli bağı oluşturur. Böylece daha büyük çerçevelerde kurulan toplum hayatı (geniş kitlelerin kabul ettiği ortak norm ve değerlerin yönettiği etkileşim düzeni) mümkün olur. Ancak sporun yegâne işlevi toplumsallaştırma değildir. Spor bir araç olduğu kadar temsiller düzlemi olarak da işlev görür. Toplum hayatının belli başlı özellikleri spor üzerinden simgeleşir, yansıtılır ve ideolojik bir yeniden üretim aracı gibi çalışır.

Spor, her şeyden önce, toplum hayatını oluşturan ana kavram ve olguları temsil eden bir etkinlikler toplamıdır. Buna göre spor; üretim, paylaşım, çatışma, alış-veriş, etkileşim, bütünleşme, toplumsal sınıf, kimlik, aidiyet, gruplaşma, din, siyaset, cinsiyet gibi temel toplumsal unsurların hem üzerine yansıtıldığı bir düzlem hem bunları pekiştiren ya da yeniden üreten bir ideolojik bağlamdır. Spor etkinliğinin içeriği kadar biçimi de toplumsal olgulara göndermede bulunan, onlarla ilişki-

lenen, onları simgeleyen bir özellik arz eder. Sporun gündelik hayat içindeki bu önemli konumu, her çağda her toplumda aynı düzeyde olmamıştır. Spora atfedilen önem, onun sağlıklı ilişkisinin kurulması, nispeten yeni ve modern bir olgudur. Zira tarım toplumlarında, sağlıklı yaşam ülküsünden ziyade doğaya uygun yaşama anlayışı yerleşiktir. Tarım ve onun etrafın-

olduğu çağlarda sıradan bir birey, her gün kilometrelerce yürüyebilmekte, kaslarının önemli bir kısmını sürekli kullanabileceği etkinlikler sürdürmekteydi. Bu nedenle çalışmayan kasları geliştirmek için ayrıca özel egzersiz programları veya özel etkinlikler yapma gereksinimi duymamaktaydı. Diğer yandan, beden, dinin tasavvuru içinde değerlendirilerek, geçici, önemsiz,

Günümüzde genel kabul görmüş olan spor kavramsallaştırması, bireyselliğin, dünyevîliğin (bu dünyanın nimetlerinden yararlanmak), içselleştirilmiş disiplinin, teknoloji yönlendirmesindeki ilerleme fikrinin üstünlüğünün kabul edildiği, sanayi ekseninde örgütlenmiş üretim biçimlerinin toplum hayatı kurgusunun gerektirdiği şekilde kurumsallaştırması. Modern toplum,

da örgütlenen insan toplulukları, doğanın döngülerine uygun bir hayat sürerler; bu döngüselliğin meşrulaştırıcı ideolojisi olan, tanrı iradesine tâbi olmak ve yazgıya boyun eğmek temel eylem mantığıdır. Üstelik modern-öncesi toplum düzenlerinde fiziki çaba ve bedeni etkin bir şekilde kullanmak gündelik hayatın vazgeçilmez bir sonucudur. Ulaştırma olanaklarının çok kısıtlı

boş bir kalıp gibi addedilmekteydi.

Bu nedenle bedene verilen önem, özellikle geniş köylü kitleleri için gereksiz hatta ahlâken erdemsiz bir eğilim olarak kabul edilmekteydi. Nihayet, modern-öncesi toplumlarda beden, yüceltmekten ziyade cezalandırılan bir nesneydi; toplumsal disiplin bedeninin cezalandırılmasıyla sağlanmaktaydı.

bireyin özgürlüğünün yüceltildiği, bununla birlikte, yeni bir toplum düzeni içinde, iç disiplini gözetim süreçleri üzerinden kurarak, rasyonelleşme yönünde sürekli ilerlemeyi gerektiren yeni bir düzen olmuştur. Bu bağlamda düşünüldüğünde, spor, tek başına bir anlam ve eylem birimi olan bireyin, üretimi artırma ve ilerleme ilkelerini doğrulayan simgesel bir etkinliği haline gelir.

Zira bireyin özgürlüğü, aynı zamanda serbest olduğu varsayılan bir piyasada, benzerleriyle rekabet halinde olması anlamına gelir. Rekabetçi piyasa düzeni ise, kapitalist sistemin ilerlemesi, diğer bir deyişle daha fazla kâr elde edebilmesi için gerekli performansı sergilemeyi zorunlu kılar. Spor, bir ölçüde, bu genel toplumsal rekabetin en yaygın ve meşru metaforudur. Aynı zamanda, birey olmak, kendi yazgısına sahip çıkmak anlamına da gelir. Böylece sağlıklı bir yaşam sürme arayışı, bireyin iradesiyle belirlenen bir etkinlik olarak düşünülür. Bir anlamda beden, onun ait olduğu birey tarafından sürekli yeniden inşa edilir ya da onun tercihlerine göre tasarruf edilir. Bedenin

iyi ve sağlıklı evrimi kadar, onun olumsuz bir şekilde harcanması da, artık insana dışsal, aşkın bir yazgının değil, bizatihi bilincinin bir sonucudur. Bu bilinçten beklenen, kuşkusuz, bedenin bütünlüklü işleyişini sürdürmek ve onu mükemmelleştirmeye çaba sarf etmektir. Sağlıklı yaşam düsturu, on sekizinci yüzyıldan itibaren tıpta kaydedilen tanı ve tedavi olanaklarının hızlı gelişiminin bir sonucudur. Hastalıklara karşı savunma olanağı varken, bunlara başvurmamak ve hatta bedeni bilinçli bir şekilde kötü kullanmak, modern kültür içinde ahlâken olumsuz bir davranış olarak nitelendirilmeye başlanmıştır. Spor, bedeni iyi kullanmanın hem koşulu hem göstergesidir.

Spor, bedenle olan ilişkisinin yanı sıra, toplumsal anlamda bir dizi temel olgunun simgesel anlatımı olarak da işlev görür; bunların başında üretim gelir. Spor, toplum sistemini mümkün kılan üretim örgütlenmesinin bir anlatımıdır. İlerleme fikri, rekabet ve performans olgularını da beraberinde getirir. Sporun varoluş nedeni, bu rekabet ve performansı desteklemek, ortaya konan değerleri bu bağlamda vurgulamaktır. O yüzden, bir sportif yarışmayı hile yaparak, rakiplerini ahlâk-dışı bir şekilde engelleyerek kazananlar kazanmış olarak kabul edilmezler. Bunun yerine dürüst oynamak (fair play, kurallara uymak, kendi gücüne güvenmek, kendi performansıyla rakibi yenmek, vb.) kabul görür.

Böylece spor, her şeyden önce, içinde yapılandığı üretim biçimi ve onun üretim ilişkilerini yansıtır. Modern kültürde spor, bireysel başarıyı, performansı, sürekli daha iyisini (ilerleme) hedefler; bununla birlikte sınırları iyi çizilmiş bir hukuk düzeni ve normatif çerçeve içinde hareket etmeyi önceler. Bu yönüyle spor, modern kültürün rasyonelleşme (daha verimli, daha kesinlikli, daha ölçülebilir ve öngörülebilir olma) yönündeki eğilimiyle uyumludur. Teknolojinin gelişmesi, ölçümdeki kesinliğin git gide daha ayrıntılı yapılabilmesini mümkün kılmaktadır; bu da sürekli rasyonelleşen bir dünya tasavvurunun bir uzantısıdır. Diğer yandan, sporun, içinde geliştiği üretim ilişkileri, ondan beklenen mükemmeliyet ve performansın işaret ettiği paylaşım düzeninin altını çizer. Buna göre, mevcut kurallar dâhilinde icra edilen spor etkinliği daima tek bir kazanana gerektirir; rasyonelleşmiş bir süreç sonucunda bir performans hiyerarşisi oluşur. Ödüllendirme yine bu sıralamaya göre olur: Altın, gümüş, bronz madalyaların dağılımı, ilk üç sıraya yerleşenlerin, yukarıdan aşağıya birbirinden daha aşağı basamaklara yerleştirilerek selam-

lanmaları (toplumsal statü hiyerarşisi), kazananın kendi millî marşıyla onurlandırılması, primlerin tahsisindeki basamaklandırma, sporcuların başarıları ölçüsünde toplumsal rağbet görmeleri vb.

Her ne kadar sporu saran genel toplumsal söylemde sürekli olarak centilmenlik, saygı, nezaket, kardeşlik gibi değerlere vurgu yapılsa da, spor esasında bir mücadeledir; rakiplerin alt edilmesinin esas olduğu bir karşılaşmadır. Spor bir hasmâne karşılaşma niteliği taşır; bu özelliğiyle toplumsal çatışmanın en yaygın ve en stilize metaforlarından biri olma işlevini görür. Spor, özellikle modern kültürün rasyonel çerçevesi içinde, çatışmanın içerdiği şiddetin evcilleştirilmiş, biçime sokulmuş, iyi denetlenen simgesel bir anlatımı olarak düşünülebilir. Toplum hayatındaki içkin şiddeti yansıtmaya açısından, çağımızın modern spor anlayışı ile rakibe çok daha vahşi ve acımasız olunabilen, bugün kabul ettiğimiz ahlâk kurallarının ihlal etmeyi kabul edilebilir bulan antik çağ spor anlayışını karşılaştırmak yeterlidir. Modern dünyada şiddet, git gide daha soyut ve simgesel biçimlerde ifade edilme eğilimindedir. Şiddetin bu şekilde stilize edilip geniş kitlelerin tanıklığına sunulması, aynı zamanda toplum hayatındaki şiddetin kontrollü bir şekilde serbest bırakılması anlamını taşır.

Spor çatışma temsili olduğu kadar, toplum yaşantısındaki alış-veriş ve etkileşim araçlarının simgesel ifadesidir. En bireysel sporda dahi bir ekip çalışması ve grup işbirliği mevcuttur. Ayrıca spor etkinliğindeki rakip ekipler arasında, çatışma halinde dahi olsa bir alış-veriş etkileşim olur. Bu durum, birbirini yok etmeyi amaçlayan birliklerin, en ölümcül anlarda bile, kaçınılmaz olarak iletişim kurdukları, madde ve anlam alış-verişinde buldukları savaş durumuna benzer. Spor, sava-

şa oranla çok daha ehlileştirilmiş, düzenlenmiş, içerdiği şiddeti soğurulmuş bir etkinliktir. Bununla birlikte, esasında en sert geçen karşılaşma bile, rakiple bir etkileşime girilen, özellikle farklı deneyimlerden simgelerin mübadelesinin gerçekleştirildiği bir kültür düzlemidir. Bu karşılaşmalar, aynı zamanda seyirciyle kurulan ilişkiyi de içerirler. Zamanla spor dallarının kurallarının değişmesi, olumlu ve olumsuz olaylar karşısında yeni kurallar ve önlemler benimsenmesi, rakiplerin ve seyircilerin, spor etkinliklerinde doğrudan ve dolaylı etkileşime girmeleri, çeşitli tipte alış-verişlerde bulunmalarının doğal sonucudur.

Spor çatışmayı yansıttığı kadar bütünleşmeyi de simgeler. Zira toplumsalın bir boyutu karşılaşma, çatışma, şiddet ise diğer boyutu uyumlaşma, yapılanma ve bütünleşme yönündeki eğilimlerin bir toplamıdır. Spor karşılaşmaları ekibin (bireysel sporlar dâhil) hem kendi arasında hem seyircisiyle bütünleşmesini sağlar. Belli bir ülkeye yönelik eylemlilik kitlede belli bir heyecan yaratır. Diğer yandan şiddetin simgesel olarak ifade edilebildiği ve sistemli bir şekilde bütünleşme coşkusuna dönüştürülebildiği toplumsal ortam, hem cemaat kimliği inşa eder hem ortaklaşa bilincin yüzeye çıktığı olağanüstü taşma

anları (extase) yaratır. Toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında kolektif bilincin bazı olağanüstü anlarda açığa çıkması ve o ortamı paylaşan topluluk bireylerince kolektif bir şekilde deneyimlenmesi büyük önem taşır. Spor karşılaşmaları özünde basit hedefleri içerdiği için (kazanmak-kaybetmek, taraftar olmak-taraftar olmamak, vb.), hem geniş kitleleri daha kolay etkiler hem başka koşullarda, kültürel, ideolojik, siyasi, ekonomik nedenlerle bir araya gelmeleri olanaksız bireyleri basit ancak kesin bir hedef etrafında bir araya getirir (*Ayhan DEVER (2015). Spor Sosyolojisi, Siyasal Kitabevi, Ankara, 144*). Üs-

telik spor seyircisi ve taraftarı olmak, ayırt edilmesi çok kolay tekil bir aidiyet kodunu benimsemek anlamına gelir. Renkler, bayraklar, logolar, vb. ile simgelenen taraftarlık, böylece bir yandan o gruba ait olanların arasındaki dayanışmayı dinsel bir güçle pekiştirir, diğer yandan kimin içeride kimin dışarıda olduğunu, diğer bir deyişle kimin 'biz'e dâhil kimin 'biz-olmayan' düşmanlar olduğunu tartışılmaz bir kesinlikle vurgular. Özellikle modern hayatta olguların karmaşıklığı, sıradan bireyin bunlar karşısında ve içinde nasıl tavır alacağını belirsizleştirmektedir. Spor, bu açıdan, basit kodlarıyla, bir çeşit alternatif dünya sunar. Üzerinde uzun uzadıya düşünülmesi gerekmeyen, yenmek-yenilmek seçeneklerinden başka eylem bağlamı, sporcu, ekip ya da kulüp taraftarlığının basit kodlarından başka aidiyet biçimi olmayan bir var oluş kipi sunar. Kitlelerin spora olan merakı, özellikle otoriter rejimlerde, başta futbol olmak üzere, spor üzerinden toplumu denetim altına alma eğiliminin görülmesi bu kodların basitliğinden

kaynaklanır. Nitekim futbolun yaygınlaşmasının altında, diğer birçok spor dalına oranla basit kuralları olması, belli bir eşitlik duygusu yaratması, takım halinde çalışmanın önemini vurgulaması, rekabetçi bir düzende performansa dayalı bir oyun sergilenmesi, üstelik bunu binlerce kişinin tanıklığında yapabiliyor olması gibi unsurlar rol oynamıştır. Takım sporları başta olmak üzere, bütün spor dallarında, işbirliği yapan sporcular ve onların performansına tanıklık eden geniş seyirci kitlesinin hem kendi aralarında hem toplam olarak bütünleşmesini sağlayan bir ülkü birliği, heyecan ve coşku paylaşımı görülür. Bu bütünleştirici güç, bir çeşit şiddet ve taşkınlık emici mekanizma gibi de işlev görür. Sporun bütünleşme sağlayıcı özelliği, ona dâhil olan aktörler arasındaki toplumsal mesafeleri azaltıcı, mevcut hiyerarşilerin görünmezleşmesini sağlayıcı bir yanılsama kaynağıdır. Bir spor karşılaşmasının seyircisi olmak, aynı zamanda, gündelik hayatta çatışma ve gerilim kaynağı olan statü ve gelir farklılıklarını, kültürel uzlaşmazlıkları, ideolojik çatışmaları, belli bir zaman diliminde de olsa askıya almak demektir. Böylece sahici toplumsal çelişkiler algılanmaz olup yalnızca basit bir amaç etrafında toplanan bir kitle oluşur.

Spor hakkındaki söylemin toplum hayatında süregidiyor olması, bu farklılıkların göz ardı edilmesine hizmet eder. Bu açıdan bakıldığında, spor bir çeşit yabancılaştırıcı etki yapar. Birey, spor seyirciliğinin sağladığı gerçek toplumsal konumunu algılayamaz; onun yerine, kendisini, ekonomik temeli olmayan yapay bir aidiyet etrafında, kendisinden statü olarak daha üst konumda olanlarla bütünleşmiş olarak algılar. Sporun bu kadar önemli bir ekonomik etkinlik ve ideolojik aygıt olması bu sahte-aşkınılık hali sayesinde gerçekleşir. Bu da bütünleşmenin diğer yüzü olarak nitelendirilebilir. Sporun ideolojik yeniden üretim aygıtı özelliği, ayrıca başarı öyküleri, mitler, kahramanlar ve hayranlık kültürü yaratma işleviyle de gerçekleşmektedir.

Günümüzde spor dünyası, etkinlikleri, performansı, onun hakkındaki kamusal söylem, tek başına ideolojik bir simge, çok boyutlu bir toplumsallaşma süreci, geniş bir kültürel etkileşim bağlamı ve hızla büyüyen bir kapitalist sektör haline gelmiştir.

Spor, bütün çelişkileriyle toplum düzeninin bir izdüşümüdür.